

О. І. Мотлях,
кандидат юридичних наук, доцент,
А. О. Потильчак,
асистент

ВИКОРИСТАННЯ ЕКСПЕРТАМИ-ПОЛІГРАФОЛОГАМИ ТАКТИКО-КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРОВЕДЕННІ ІНСТРУМЕНТАЛЬНОЇ ДІАГНОСТИКИ ДОСТОВІРНОСТІ ВЕРБАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

У статті досліджується питання щодо використання тактико-комунікативної діяльності експертом-поліграфологом до учасників проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа для перевірки вербальної інформації відносно події злочину. Визначаються особливості застосування тактико-комунікативної діяльності та пропонуються окремі засади її удосконалення.

Ключові слова: комунікативна діяльність, вербальна інформація, ідеальні сліди відображення, інструментальна діагностика достовірності вербальної інформації.

Постановка проблеми та її актуальність.

Проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа на основі методу інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації має низку нез'ясованих питань, які потребують нагального вирішення. Одним з таких є використання тактико-комунікативної діяльності експертом-поліграфологом з ініціюючою стороною цієї експертизи, захисником та під експертною особою, як обов'язкової складової зазначених вище спеціальних експертних досліджень.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідження основних засад цього питання знайшло відображення у наукових працях зарубіжних та вітчизняних вчених: С. Ю. Алесковського, О. В. Белошиної, В. О. Варламова, Я. В. Комісарової, В. М. Князева, В. В. Семенова, В. Г. Лукашевича, Л. Д. Удалової, Ю. І. Холодного та ін.

Мета статті. Аналіз сучасного стану тактико-комунікативної діяльності в методиці проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа на основі методу інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації та внесення пропозицій щодо подальшого удосконалення цієї діяльності на практиці. Для досягнення зазначеної мети поставлено такі задачі:

- розкрити поняття та наукові засади тактико-комунікативної діяльності;
- визначити місце тактико-комунікативної діяльності у проведенні психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа;

- запропонувати наукові рекомендації щодо використання тактико-комунікативної діяльності у відносинах експерта-поліграфолога з ініціюючою стороною проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа на основі методу інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації, захисником та під експертною особою.

Виклад основного матеріалу. Проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа на основі методу інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації поєднує в собі низку важливих складових для досягнення поставленої мети запланованої процесуальної дії, серед яких чільне місце посідає тактико-комунікативна діяльність, що виникає між учасниками, які беруть участь у реалізації цієї експертизи. Розглядаючи цю складову, варто звернути увагу на окремі наукові засади, котрі стосуються комунікативного спілкування, що становить найбільший інтерес для обміну інформацією між людьми та для використання його між суб'єктами кримінального провадження.

Спілкування – це складний багатоплановий процес встановлення й розвитку контактів між людьми, який включає обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття і розуміння іншої людини [1, с. 11]. Воно притаманне будь-якій взаємодії між людьми, будь-якій сфері людських відносин, у тому числі діяльності щодо розслідування злочинів,

а отже створює спільноту індивідів, які здійснюють спільну діяльність.

Загальновідомо, спілкування поділяється на комунікативне (обмін інформацією), інтерактивне (взаємодію) та перцептивне (сприйняття). У даному випадку, в аналізі спілкування між суб'єктами кримінального судочинства найбільш значимими є комунікативне спілкування. (комунікація від лат. *communication, communico* – зв'язок, спілкування) та діяльність, пов'язана з нею [2].

У спеціальній юридичній літературі побутує думка про те, що в дефініції поняття «спілкування», яке використовується в конкретній галузі знань, має враховуватися специфіка людської взаємодії, що їй притаманна. На думку В. Г. Лукашевича, «оскільки загальнофілософський аналіз категорії “спілкування” створює методологічну передумову конкретизації викладеного поняття, застосовуючи специфіку суспільного середовища кримінального судочинства, у загальному вигляді спілкування на досудовому слідстві допустимо розглядати як обов'язковий елемент слідчої діяльності, змістом якої є організація і тактика взаємодії слідчого з учасниками процесу на основі створених правовідносин у рамках кримінального судочинства» [3, с. 11–19].

Погоджуючись із позицією вченого, вважаємо, що комунікативне спілкування є обов'язковим елементом також і в проведенні інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації. Воно де в чому схоже із слідчим допитом, зокрема спілкуванням слідчого і допитуваної особи, з використанням комунікативної діяльності. Хоча, зрештою, це два різні за змістом та формою заходи, один з яких процесуально визнаний і закріплений нормативно-правовими документами, а інший перебуває на етапі становлення та легітимізації. Оскільки призначення та проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа направлене на встановлення обставин розслідуваної події злочину, відповідно у визначеному трактуванні спілкування слід розуміти як сторону діяльності або ж її елемент. Під час проведення досудового розслідування кримінального правопорушення, вивчення різних засад комунікації завжди необхідно керуватися принципом єдності спілкування й діяльності. Вони дають можливість забезпечити повноту та об'єктивність обставин розслідуваної події злочину.

З позиції наукового пізнання під засобами спілкування розглядаються різні знакові системи: мова, оптико-кінетична система знаків (жести, міміка, пантоміміка), пара- й екстралінгвістичні системи (інтонація, немовні елементи в мові), просторово-часові системи організації спілкування і так званій контакт очима [1, с. 13].

Залежно від використовуваних засобів розрізняють два види спілкування: вербальне (від лат. *verbalis* – словесний), що здійснюється за допомогою мовних засобів, які сприймаються на слух, і невербальне як взаємодія між людьми без використання такої комунікації, через обмін невербальними посланнями та їх інтерпретацією в окремо взятій ситуації [4, с. 68–69].

Невербальна комунікація є менш значимою для слідства, адже міміка, жестикуляція, «контакт очима» не може замінити живого (вербального) спілкування, виразити оціночне ставлення особи до події, явища, факту. Хоча в процесі комунікації вербальне спілкування з невербальним практично завжди перебувають у тісному взаємозв'язку. Людина, застосовуючи мову як засіб комунікації, з метою викладення інформації по суті, намагається із застосуванням емоцій, невербальних механізмів деталізовано, без втрати логіки відтворити ідеальні дані слідів відображення, які збереглися в пам'яті особи про подію злочину. Утім найбільш значимим комунікативним засобом усе ж таки є вербальне спілкування. Оскільки мова як система звукових сигналів, письмових знаків і символів, що використовуються людиною для озвучення, переробки, зберігання й передавання інформації, – один із поширених механізмів спілкування, вона є універсальним засобом комунікації та пізнання, що забезпечує найменшу втрату значення інформації, котра передається. Відповідно учасник кримінального процесу, незалежно від процесуального становища, в якому він перебуває, стає універсальним «сигналоносієм» криміналістично-значущої інформації та власником засобів її передавання. На думку Я. В. Комісарової та В. В. Семенова, універсальність людини з точки зору можливості отримання від неї інформації під час розслідування злочинів виражається в такому:

по-перше, вона одночасно може бути носієм інформаційних сигналів двох типів: речових (матеріальних) та уявних (ідеальних), які розглядаються як сліди події та обставин злочину;

по-друге, людина, як з власної ініціативи, так і за розпорядженням інших осіб, може використовувати під час передавання різні форми свого вираження;

по-третє, інформація від кожної конкретної особи в різних формах надходить від навколишнього світу практично безперервно, відповідно вона може бути сприйнята та проаналізована працівниками правоохоронних органів з власної ініціативи, незалежно від особистої волі власника приховуваної інформації [1, с. 20].

Отже, для з'ясування змісту вербальних репрезентацій конкретної особи необхідно мати достатню кількість речового матеріалу, а також враховувати цілісність людського реагування, аналізувати не тільки вербальні, а й поведінкові прояви особистості. Враховуючи традиційний поділ одержаної інформації на доказову та орієнтовну, зазначимо, що перша з них переважно надходить від учасників процесу вербальним шляхом, хоча друга також може допомагати правоохоронним органам у забезпеченні процесуальної діяльності, результати якої нададуть досудовому розслідуванню доказову інформацію у кримінальному провадженні щодо зареєстрованого кримінального правопорушення.

Отримання значущої інформації під час спілкування між суб'єктами кримінального провадження – процес надзвичайно складний, багатогранний, що ні з формальної, ні зі змістовної сторони не може бути охарактеризований у термінах однієї лише теорії інформації без урахування сучасних розробок психології та психофізіології. У зв'язку з цим слідчому та поліграфологу необхідно зосередитися на вивченні тактико-комунікативної сторони спілкування з особами, які беруть участь як у слідчих діях, так і в реалізації інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації. Особливим, на нашу думку, є тактико-комунікативний процес побудови спілкування між експертом-поліграфологом та ініціаторами проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа, зокрема органами досудового розслідування, стороною захисту й під експертною особою, щодо перевірки в неї ідеальних слідів відображення, пов'язаних з конкретною подією вчиненого злочину.

Стосовно уповноважених законом органів розслідування злочинів, то в науковому колі побутує думка, що тактико-комунікативна діяльність була й залишається прерогативою у

проведенні процесуальних заходів, під час яких слідчий чи прокурор може експериментувати, використовуючи допустимі прийоми, спрямовані на отримання криміналістично-значущої інформації вербальними каналами спілкування. Адже комунікативна діяльність цих осіб спрямована на здійснення психологічного впливу щодо поглядів, психічного стану особи через спілкування. Тобто під час такої діяльності між компетентною особою правоохоронних органів та іншим учасником кримінального процесу відбувається не просто обмін інформацією, а виникають функціонально-рольові й міжособистісні відносини, тим самим по можливості, залежно від статусу особи у кримінальному провадженні, встановлюється психологічний контакт. На нашу думку, тактико-комунікативна діяльність знаходить своє пряме застосування й у проведенні інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації. Таке експертне дослідження є частиною досудового розслідування у складних слідчих ситуаціях кримінального провадження щодо отримання достовірної інформації шляхом проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа, на основі матеріалів, наданих слідством. Для того щоб зняти зайву дискусію в цьому питанні, вважаємо, правильно буде розмежувати тактико-комунікативну діяльність слідчого та експерта-поліграфолога стосовно суб'єкта кримінального процесу (допитаного та під експертного).

З точки зору криміналістичної тактики процес становлення психологічного контакту з допитуваним може бути досягнутий завдяки застосуванню слідчим тактико-комунікативної діяльності під час проведення слідчих (розшукових) дій. Одне з ключових питань – комунікативна компетентність слідчого стосовно учасників кримінального процесу. Учені розглядають комунікативну компетентність як усвідомлюваний досвід спілкування, що розвивається між людьми і формується в умовах взаємодії. М. В. Боева трактує цю взаємодію так: «Засновані на особистісних якостях слідчого вміння взаємодіяти з особами, залученими до розслідування злочинів, із використанням об'єктивних закономірностей перцепції, комунікації й інтеракції, а також тактичних рекомендацій і прийомів, що мають на меті запобігання потенційній і подолання реальної протидії з їх боку встановлення істини в кримінальній справі» [5, с. 96].

Погоджуючись із запропонованою позицією вченої, слід зазначити, що далеко не всі слідчі наділені достатнім рівнем комунікативної компетентності в процесі виконання ними професійних обов'язків. Емпіричне дослідження, проведене Л. Д. Удаловою, показало, що 63,3 % слідчих легко вступають у спілкування з людьми, а 36,7 % відчують ускладнення під час професійного спілкування [6, с. 147–148].

На заваді можуть стати різні чинники, пов'язані з:

- інтелектуальним рівнем підготовки слідчого та його індивідуальними якостями як особи;

- віком особи й досвідом практичної роботи у правоохоронних органах;

- ставленням до виконання поставлених перед ними завдань тощо.

Тактико-комунікативна діяльність слідчого під час проведення процесуальних дій має свої особливості. По-перше, спілкування проходить у процесуальній формі; по-друге, суб'єкти мають різний процесуальний статус, завдання й цілі такої комунікації; по-третє, процес спілкування керується слідчим, уповноваженим вести розслідування. Отже, можна сказати, що під час спілкування слідчому необхідно враховувати емоційно-психічний стан особи, її темперамент, характер, установки, спрямованість особистості [3, с. 72–78].

Дещо іншою за формою і змістом є тактико-комунікативна діяльність експерта-поліграфолога у виконанні ним завдання під час проведення інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації. Вона спрямована до кількох різних суб'єктів з різними процесуальними статусами, зокрема: ініціюючої сторони проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа (органу досудового розслідування), сторони захисту (адвоката) та під експертної особи.

До кожного з них експерт-поліграфолог має виробити свою тактику та комунікативне спілкування в процесі реалізації інструментального методу діагностування вербальних даних. Щодо тактико-комунікативної діяльності поліграфолога зі стороною захисту вона має номінальний зміст. Таке спілкування відбувається або ж під час тактико-організаційної процедури проведення зазначеної експертизи, або ж на етапі післятестової бесіди з під експертною особою.

Можливий також обмін інформацією між експертом-поліграфологом та адвокатом за результатом проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа. За будь-яких обставин (підтвердження інструментальною діагностикою достовірності вербальної інформації участі підзахисного в розслідуванні злочину чи спростуванні попередніх висновків слідства стосовно даної особи) спілкування між адвокатом і експертом-поліграфологом мусить мати позитивно налаштований характер. Конфліктність може проявитися через непрофесійне проведення призначеної експертизи або ж неналежне чи упереджене формування висновку експерта, що її виконував. За таких обставин сторона захисту має право порушувати питання перед ініціюючою стороною про проведення додаткової, повторної чи комплексної судової психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа, з метою перевірки ідеальних слідів відображення минулого, пов'язаних з подією злочину, а у разі ж відмови у клопотанні – самостійно ініціювати повторне проведення такої експертизи щодо підзахисного в іншій установі, яка спеціалізується на такого виду експертних дослідженнях.

Натомість іншого змісту набуває спілкування між експертом-поліграфологом і слідчим органу досудового розслідування як однією із зацікавлених сторін ініціатора проведення інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації. Зауважимо, що між цими суб'єктами відбувається специфічне комунікативне спілкування (діяльність). Воно будується на специфічних взаємовідносинах у межах відкритого кримінального провадження в поєднанні можливостей науково-технічного приладу та спеціальних знань експерта-поліграфолога. Така діяльність може мати два варіанти взаємовідносин: пасивний і активний. Перший відображає пасивну тактику. Експерт, отримавши від ініціатора завдання і перелік орієнтовних запитань, самостійно готує тести і без їх обговорення із слідчим проводить психофізіологічну експертизу ідеальних слідів відображення минулого під експертної особи, аналізує отримані результати та формулює висновок експерта. Другий варіант взаємовідносин – активний, він сприяє глибшому використанню інформаційного потенціалу опитування. Експерт та ініціатор проведення інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації разом складають запитан-

ня, проводять обговорення результатів, готують нові запитання, а по закінченні експертизи експерт-поліграфолог самостійно готує експертний висновок. Вважаємо, що запропонований вище активний варіант взаємовідносин уособлює більш правильний підхід проведення інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації. Оскільки мова йде про встановлення обставин події злочину, відповідно між ініціатором та експерт-поліграфологом має бути не просто контакт у ситуації, яка склалася, а тісні взаємовідносини. Обидва учасники психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа, щодо перевірки ідеальних слідів відображень, діючи в межах своїх повноважень, досягають однієї поставленої мети – з'ясування правди.

Важливою складовою досягнення поставленої мети є застосування тактико-комунікативної діяльності між експерт-поліграфологом та під експертною особою під час проведення інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації. З точки зору криміналістичної тактики це – процес встановлення психологічного контакту з опитуваним, і він може бути досягнутий завдяки застосуванню фахівцем спеціальних знань як складової його компетентності в окремо взятій галузі наукових знань. Тому тактико-комунікативна діяльність у відносинах експерт-поліграфолога з під експертною особою, потребує особливого ставлення. Слід зазначити, що спілкування відбувається не лише під час проведення вказаної експертизи, а й на етапах підготовки до її виконання та по завершенню. Розпочинається ж тактико-комунікативна діяльність між цими суб'єктами з моменту отримання від потенційного опитуваного письмової згоди на проведення інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації. Прерогативу отримання такої згоди від особи повинен взяти на себе експерт-поліграфолог, а не ініціююча сторона психофізіологічної експертизи. Це дає можливість фахівцю ще до початку проведення процесуального заходу, під час попереднього спілкування з під експертною особою скласти уявлення про неї. Важливо, щоб така експертиза була проведена одразу після отримання згоди від під експертної особи. В іншому разі під експертна особа може психологічно підготуватися до такої експертизи, обдумати способи прихованої протидії поліграфологу або навіть відмовитися взагалі від її проведення.

Утім за належного та кваліфікованого підходу експерта до виконання запланованої психофізіологічної експертизи на практиці мало хто з майбутніх під експертних від неї відмовляється. А для цього, фахівець поліграфа має спокійно і дохідливо пояснити особі, що запропонована процедура проводиться насамперед не в інтересах ініціатора, а її самої, оскільки це дає можливість органам досудового розслідування переконатися у щирості раніше наданих нею показань. Також експерт-поліграфолог має демонструвати свою незалежність від слідчого та суду, тим самим налаштувати під експертну особу на встановлення з ним психологічного контакту. Фахівець повинен проявити майстерність і переконати під експертну особу, що він як суб'єкт, котрий володіє спеціальними знаннями у галузі поліграфології та наділений певними повноваженнями, намагатиметься, використовуючи науково-технічний прилад поліграф, допомогти досудовому розслідуванню й особі лише у встановленні та з'ясуванні обставин та конкретних фактів події злочину.

Висновки. Підсумовуючи викладене, доходимо висновку, що:

1. Застосування тактико-комунікативної діяльності комунікативної діяльності у відносинах експерт-поліграфолога з ініціюючою стороною проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа, захисником та під експертною особою є особою є обов'язковою складовою зазначеної експертизи.

2. Демонстрування з боку експерт-поліграфолога доброзичливого ставлення до під експертної особи, тактико-комунікативної майстерності у побудові діалогу дасть можливість спокійно, зважено провести інструментальну діагностику достовірності вербальної інформації й досягти правдивого результату призначеної експертизи.

Література

1. *Комиссарова Я. В.* Особенности невербальной коммуникации в ходе расследования преступлений / Я. В. Комиссарова, В. В. Семенов – М. : Юрлитинформ, 2004. – 224 с.
2. *Новая иллюстрированная энциклопедия.* – М.: Большая Рос. энцикл., 2002. – Кн. 9 : Кл–Ку.
3. *Лукашевич В. Г.* Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования : [моногр.] / В. Г. Лукашевич. – К. : Изд-во Укр. акад. внутр. дел, 1993. – 194 с.

4. Куницына В. Н. Межличностное общение : учеб. для вузов. / Куницына В. Н., Казаринова Н. В., Погольша В. М. – СПб.: Питер, 2003. – 268 с.

5. Боева М. В. Тактико-коммуникативная компетентность следователя (на примере взаимодействия с обвиняемым в конфликтной

ситуации расследования) / Боева М. В. – Воронеж: ВГУ, 2002. – 230 с.

6. Удалова Л. Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України: [моногр.] / Л. Д. Удалова. – К.: А. В. Паливода, 2005. – 324 с.

А. И. Мотлях, А. А. Потильчак

Использование экспертами-полиграфологами тактико-коммуникативной деятельности в проведении инструментальной диагностики достоверности вербальной информации

В статье рассматриваются вопросы, касающиеся использования тактико-коммуникационной деятельности эксперта-полиграфолога к участникам проведения психофизиологической экспертизы с использованием полиграфа с целью проверки вербальной информации относительно события преступления. Определяются особенности использования тактико-коммуникационной деятельности, а также предлагаются конкретные пути ее усовершенствования.

Ключевые слова: коммуникационная деятельность, вербальная информация, идеальные следы отображения, инструментальная диагностика достоверности вербальной информации.

O. Motliakh, A. Potylchak

Using of tactical and communication activities by the polygraph-experts during the instrumental diagnostics of reliability of the verbal information

The article discusses issues concerning the using of tactical communication activities by the polygraph-experts to participants of the psycho-physiological examination to verify the verbal information regarding the event of crime. The authors define the features of tactical communications activities, as well as proposing concrete ways of their improving.

Key words: communication activities, verbal information, common trace display, instrument diagnostics reliability of verbal information.